

МОЛИЯВИЙ НАТИЖАЛАР КЎРСАТКИЧЛАРИНИ СОДДАЛАШТИРИШ

УДК:657.1.014.134

Ғолибжон ҒАНИЕВ

ўқитувчи

Наманган Давлат

Университети

Наманган, Ўзбекистон

Аннотация

Мақолада маҳсулотларни сотиш самарадорлигининг молиявий натижаларга боғлиқлиги ўрганилган ва уларнинг таъсирини аниқлаш йўллари кўрсатиб берилган.

Калит сўзлар: сотиш хизматлари, самарадорлик, кўрсаткичлар, самарадорлик кўрсаткичлари, омиллар, имкониятлар, таҳлил, омилли таҳлил.

УПРОЩЕНИЕ ПОКАЗАТЕЛЕЙ ФИНАНСОВЫХ РЕЗУЛЬТАТОВ

Ғолибжон ҒАНИЕВ

преподаватель

Наманганский государственный

университет

Наманган, Узбекистан

Аннотация

В статье изучена взаимосвязь эффективности продажи продукции с финансовыми результатами и рассматриваются пути определения влияния на них факторов.

Ключевые слова: услуги по продажам, показатели эффективности, факторы, возможности, анализ, факторный анализ.

SIMPLIFYING FINANCIAL PERFORMANCE INDICATORS

Golibjon GANIYEV

teacher

Namangan State University

Namangan, Uzbekistan

Annotation

Interconnection of products sales effectiveness with financial results is studied in the article, the ways of determining the impact on these factors are considered.

Keyword: sales services, performance indicators, performance factors, opportunities, analysis, factor analysis.

Маҳсулотларни сотиш самарадорлигини ифодаловчи кўрсаткичлар фикримизча, бир неча гуруҳларга бўлинади. Улардан бири – молиявий

натижалардир. У ўзида корхоналарнинг фойда ва рентабеллик кўрсаткичларини ифодаловчи кўрсаткичдир. Ушбу кўрсаткичларнинг хусусияти шундаки, улар бир-бири билан ўзаро узвий боғлиқ равишда шаклланади. Шу туфайли самарадорлик кўрсаткичларига таъсир қилувчи омилларнинг иккинчи гуруҳи бевосита молиявий натижалар ва тежамкорлик билан боғлиқ омиллар бўлиб ҳисобланади.

Молиявий, бошқарув таҳлил ва бошқа иқтисодий адабиётларда ушбу кўрсаткичларнинг бир-бири билан боғлиқлиги, уларнинг бир-бирига ўзаро таъсир этиши мумкинлиги ва уларни аниқлаш йўлларини кўрсатган ҳолда тадқиқ қилиш масаласи ушбу мақоланинг асосий негизини ташкил қилади. Буларни инобатга олиб, мазкур масаланинг назарий жиҳати билан бирга амалий маълумотларни қўллаган ҳолда муаммонинг ечими бўйича ёндошувимизни ифода этишни мақсадга мувофиқ, деб топдик.

“Иқтисодий самарадорлик” ишлаб чиқаришда банд бўлган аҳолининг ишлаб чиқариш фаолиятини ифодаласа, “ишлаб чиқариш самарадорлиги” мавжуд захиралардан самарали фойдаланиб, эришилган натижаларни билдиради. Иқтисодчи олимларнинг кўпчилиги ишлаб чиқариш самарадорлигини аниқлашда қатор кўрсаткичлар тизимидан фойдаланиш кераклигини айтиб ўтган бўлсалар, баъзилари самарадорликнинг жамловчи кўрсаткичини яратишга ҳаракат қилганлар. Жумладан, А.Т.Юсуповнинг фикрича, иқтисодий самарадорликда қуйидаги кўрсаткичларни санаб ўтиш мумкин: фонд самарадорлигини, меҳнат фонди билан қуролланганлигини, ишлаб чиқариш унумдорлиги ўсиши ҳисобига маҳсулот миқдорининг ошишини, тузилмавий силжишнинг прогрессивлигини, ҳудудий коэффициент кабилар [8].

Р.А.Фатхуддиновнинг фикрича, ташкилий фаолият самарадорлиги иқтисодий ва молиявий кўрсаткичлар орқали ифодаланади [7].

Россиялик олим Н.Л.Зайцевнинг фикрича самарадорликни sanoat корхоналари хўжалик фаолиятининг натижаларни жонли ва буюмли меҳнат ҳаражатларга нисбати сифатида ифодалайди ҳамда ишлаб чиқариш

самарадорлиги хусусий ва умумий кўрсаткичлар орқали ифодаланади, деб кўрсатган [3].

И.И.Агапованинг иқтисодиётда италиялик олим Паретто томонидан ишлаб чиқилган чекланганлик мезонига амал қилишини қўллаб-қувватлаб, “иқтисодий самарадорлик” ёки “Паретто оптималлиги” бўйича кимдир ютукқа эришиши учун кимнингдир ютқазинини талаб этилади, деган фикрни илгари сурган.

Молиявий натижа дейилганда, корхона, бирлашма, акционерлик жамияти ва ҳоказоларнинг маълум ҳисобот даврида, унинг тадбиркорлик фаолияти жараёнида ўзига қаршли маблағнинг ошиши (ёки камайиши) тушунилади. Бухгалтерия ҳисобида бундай фаолият натижаси ҳисобот давридаги ҳамма фойдалар ва зарарларни ҳисоблаш ҳамда баланс тузиш йўли билан аниқланади. Фойда ва зарарларни ҳисобга олиш учун шу номдаги сётдан фойдаланилади. Бу сёт актив-пассив сёт бўлиб, қолдиқ унинг дебет ва кредит томонида бўлиши мумкин. Дебет томонидаги қолдиқ зарарни, кредит томонидаги қолдиқ эса фойдани ифодалайди.

Ҳар бир корхона ўзининг ишлаб чиқариш, тижорат фаолиятдан кўпроқ даромад олишдан манфаатдор. Аммо нафақат фойда, балки юқорида таъкидланганидек, зарар ҳам корхона хўжалик фаолиятининг молиявий натижаси бўлиши мумкин. Бундай ҳолат корхона самара бермайдиган ишлаб чиқариш усулларида фойдаланса ёки ишлаб чиқарилган маҳсулот истеъмолчилар талабини қондирмаса рўй бериши мумкин [9].

Хўжалик юритишнинг ҳозирги тизими шароитида фойда кўрсаткичи корхонанинг асосий ва айланма маблағларидан самарали фойдаланишни талаб ҳамда эҳтиёжга қараб ишлаб чиқаришни мувофиқлаштириши, яъни ишлаб чиқарилаётган маҳсулот истеъмолчи талабига жавоб бера оладиган бўлиши, ишлаб чиқариш харидор учун хизмат қилиши лозим. Тўла хўжалик ҳисобининг муҳим тамойили корхонанинг тўла мустақилликка эришуви ва ҳаражатларни ўз маблағи ҳисобидан тўлиқ қоплашидир. Бу дегани, корхона маҳсулот сотишдан олган маблағидан ўзининг ҳамма ҳаражатларини

коплайди ва ундан ташқари ҳам фойда олади. Фойданинг бир қисми бюджетга солиқлар ҳамда бошқа тўловларни тўлаш учун сарфланади, қолгани эса корхона ихтиёрида қолади ва фаолиятни илмий-техник, иқтисодий ва ижтимоий ривожлантиришнинг асосий манбаи бўлиб, ҳисобланади. Корхона ихтиёрида қолган маблағни қандай мақсадларга сарфлашни унинг ўзи мустақил равишда ҳал қилади.

Фойда, қўшилган қиймат солиғи ва акциз солиғи соф даромаднинг шакллари бўлиб ҳисобланади. Уларнинг ҳар бири ташкил топиш механизми ва улардан фойдаланиш йўналишлари бўйича бир-биридан фарқ қилади. Қўшилган қиймат солиғи ва акциз солиғи давлат бюджетига маҳсулот сотилганидан кейин ўтказилади, бу маблағ умумдавлат ҳамда умумхалқ харажатлари учун сарфланади [5].

Фойда корхонанинг охириги молиявий натижаси ҳисобланади. У меҳнатга ҳақ тўлаш фонди билан бирга корхона даромадини ташкил қилади. Бозор иқтисодиётига ўтиш шароитида фойда кўрсаткичини тўғри аниқлаш жуда муҳим аҳамиятга эга. Мазкур даромад ҳисобидан мақсадларга мўлжалланган фондлар, резерв фонди ташкил бўлади, капитал қўйилмалар молиялаштирилади ва ижтимоий тадбирлар амалга оширилади [6].

Молия натижалари миқдорига жуда кўп омиллар таъсир этади. Масалан, инфляция, валютанинг ўзгариб туриши, кредит сиёсати ва бошқалар. Ишлаб чиқариш ва муомала жараёнидаги юқорида санаб ўтилган омиллар таъсири ҳисобга олинган ҳолда молия натижалари аниқланиши, ҳақиқатни аниқ ва тўғри акс эттириши лозим. Шунинг учун ҳам корхоналарда бухгалтерия ҳисобини тўғри юритиш ва олинган фойда миқдорини тўғри аниқлаш лозим. Фойда миқдорининг камайиши давлат бюджетига тўланиши лозим бўлган маблағ миқдорининг камайишига ва бу, ўз навбатида бюджет ҳисобидан амалга ошириладиган харажатлар миқдорининг камайишига олиб келади [4]. Зарарга ишлайдиган корхоналар эса охир оқибатда “синади”, яъни инқирозга юз тутади. Чунки бозор иқтисодиёти шароитида амалдаги қонунларга кўра яхши ишлайдиган корхоналар фойдасини қайта тақсимлаш кўзда тутилмаган.

Шунинг учун ҳам зарарга ишлайдиган корхоналар ўз харажатларини ўзлари коплашлари, бунинг йўллари излаб топишлари керак.

Молиявий натижаларни ифодаловчи кўрсаткичлар бир-бири билан боғлиқ равишда ва ўзаро таъсир қилиши натижасида шаклланади. Ушбу ҳолатга тўғри баҳо бериш учун молиявий натижаларни ифодаловчи даромадлар ва фойда билан боғлиқ кўрсаткичлар гуруҳига “Молиявий натижалар тўғрисидаги ҳисобот (2-сон шакл) [10] бўйича 8 та кўрсаткични киритишни мақсадга мувофиқ, деб топдик.

Чунки ушбу кўрсаткичларнинг бир-бирига боғлиқлиги, шу даражадаки, уларни ҳисоблаш жараёнида бирортасини ҳам қолдириб бўлмайди. Бундай боғлиқликнинг молиявий натижаларни таҳлил қилиш учун қулай томонлари ҳам бор. Биринчидан, бир вақтнинг ўзида кўрсаткичларнинг тўғри ифода этилганлигини текшириб бориш мумкин бўлса, иккинчидан, уларнинг бир-бирига таъсири ҳам ўрганиб борилади.

Мазкур боғлиқликни Наманган вилояти Наманган туманида жойлашган маҳсулотларни сақлаб сотиш билан шуғулланувчи “Gold apple” МЧЖ мисолида қараб чиқамиз. Мазкур корхонанинг ҳисобот йилида олган даромадлари ва фойда кўрсаткичларининг асосий турлари бўйича 2013-2018 йиллардаги ҳисоб-китобини методологик асос сифатида келтиришни мақсадга мувофиқ деб топдик. Чунки, мазкур усулни хизмат кўрсатиш соҳасининг бошқа корхона ва хўжалик юритувчи субъектларида ҳам қўллаш мумкин.

Шуни алоҳида таъкидлаш жоизки, давр харажатларининг ўсиш суръати сотилган маҳсулот таннархига нисбатан бироз кўп бўлган (114,3%) аммо сотилган маҳсулотга нисбатан (117,9%) ушбу кўрсаткичнинг ўсиш суръати бир мунча камроқ эканлигини кўриш мумкин. Мазкур корхонада асосий фаолиятнинг бошқа даромадлари ошган. Бунинг эвазига асосий фаолиятнинг фойдаси ҳам бироз жадалликда ўсган ва унинг миқдори шу даврда 122,2 % га тенг бўлган. Корхоналарда молиявий фаолиятнинг фойдаси ва зарари алоҳида ҳисобга олиб борилиши ва ҳисоботларда ҳам алоҳида кўрсатилишини инобатга олиб, ушбу кўрсаткичларни ҳам таҳлил қилиш мумкин, деган

фикрдамиз. Агар ҳисобот даврида ўтган йилга нисбатан молиявий фаолиятнинг даромадлари 111,8 % га ошган бир паллада молиявий фаолият бўйича ҳаражатлар 115,5% га ошган. Бу ерда ҳам ҳаражатларнинг даромадларга нисбатан ўсиш суръати жадалроқ. Жадаллик коэффициенти 1,033 ни ташкил қилади (115,5/111,8). Буларнинг натижасида умумхўжалик фаолиятларининг фойдаси юқори суръатлар билан ўсган ва ва шу таҳлил даврида унинг жадаллик коэффициенти маҳсулотни сотишдан соф тушумга нисбатан 1,031 ни ташкил қилади (121,5/117,9). Ҳисобот даврида мазкур корхона фавқулудда фойда олишга эришган. Аммо унинг миқдори ўтган йилга нисбатан бир мунча (68,9 %) кам бўлган. Натижада даромад (фойда) солиғи тўлангунга қадарги фойданинг ўсиш суръати 121,3% га тенг бўлган.

Ҳисобот даврида корхона томонидан тўланган даромад (фойда) солиғи ва бошқа йиғимларининг ўсиш суръати 131,6% га тенг бўлган. Буларнинг ҳаммаси пировардида соф фойданинг ўзгаришига олиб келган. Унинг ўсиш суръати маҳсулот (иш, хизматнинг) таннархининг ва бошқа бир қанча кўрсаткичларнинг ўсиш суръатига нисбатан бироз юқори бўлган. Натижада соф фойданинг ўсиш суръати 121,1 % ни ташкил қилган. Ушбу кўрсаткичнинг ўсиш суръати маҳсулот (товар, иш, хизмат)ларни сотишдан соф тушумнинг ўсиш суръатига нисбатан юқори бўлганлиги туфайли, унинг жадаллик коэффициенти шу даврда 1,027 га тенглигини кўрамыз (121,1/117,9).

Молиявий натижаларни ифодаловчи кўрсаткичларнинг ўсиш суръатларининг бир-бирига нисбатан ошиб боришини ва ҳаражатларнинг камайишини ижобий ҳолат сифатида баҳолаш мумкин. Кўришиб турибдики, корхонанинг молиявий натижаларини ифодаловчи кўрсаткичлар ҳам бир-бири билан узвий ва чамбарчас боғлиқ экан. Бу боғлиқлик уларнинг фойдаси ва рентабеллик кўрсаткичларини аниқлаш жараёнида ҳамда омилли таҳлилини ўтказишда ҳам яққол номоён бўлади.

Корхоналар молиявий натижаларини ифодаловчи кўрсаткичларнинг асосийси ва самарадорликни баҳолашда қўлланиладиган натижа кўрсаткичи сифатида қўлланиладиган кўрсаткичлардан бири соф фойда бўлиб

ҳисобланади. Юқорида кўрганимиздек, унинг шаклланиши барча молиявий натижаларни ифодаловчи кўрсаткичларга боғлиқ. Таҳлил жараёнида уларнинг ҳар бирининг таъсирини аниқлаш лозим бўлади.

Молиявий ҳисоботни соддалаштириш жараёнида:

1. Сатрлар сони камайди.
2. Ўхшаш фаолият турлар бўйича сатрлар бирлаштирилди.
3. Давр ҳаражатлари солиқ тўловларидан олдин чегирилиши белгиланиб таҳлил кўрсаткичлари олинди.
4. Давр ҳаражатлари солиқ тўловларидан кейин чегирилиши белгиланиб таҳлил кўрсаткичлари олинди.
5. Молиявий ҳисоботни ўрганувчи учун белгиланган формулалар молиявий ҳисобот тузилиши тартиби бўйича кўриб чиқилди.
6. Соф фойдани аниқлашда давр ҳаражатларни шаклланишига қараб 9314,1 минг сўм ўтган даврда, 11295,2 минг сўмни ташкил қилган.
7. Соф фойдани аниқлашда давр ҳаражатларини шаклланишига қараб солиқ тўловларидан кейин олиндиши натижасида ўтган даврда 7486,4 минг сўм, ҳисобот даврида 9206,3 минг сўмни ташкил қилган.
8. Молиявий ҳисобот шаклини сатрларни камайиши соф фойдани ўзгаришига таъсир қилмаган.
9. Таъсир этувчи омил давр ҳаражатлари ўтган ва ҳисобот даврларида бир хил бўлмаганлиги, унинг меъёрлари мавжуд эмаслиги ўрганилди.

Молиявий натижаларга таъсир этувчи омилларни солиқ солиш назаридан, фойда миқдорини корхоналарга бериладиган переференциялар, имтиёзларни берилиши орқали ошириш мумкин. Бунинг учун маҳсулот таннархини шакллантирадиган ҳаражатларни ҳақиқий қиймати бўйича киритилиши лозим. Масалан, Россия Федерациясида ва бошқа европа мамлакатларида маҳсулот яратишдаги барча ҳаражатлар таннархга киритилади. Натижада корхона маъмурияти таннарх ошиб кетишининг назоратини кучайтиради. Хусусан, давр ҳаражатларини ҳам назорат қилиш имкониятлари топилади.

Омилли таҳлилни амалга ошириш учун иқтисодий таҳлилнинг мувозанат усулидан фойдаланиш мумкин. Бунда соф фойдага (**Сф**) таъсир этувчи омилларни аниқлаш учун қуйидаги формуладан фойдаланишни тавсия қиламиз:

$$\mathbf{Сф = Ст - Тн - Дх + Афбд + Мфд - Мфх + Тф - Дсй}$$

Ушбу формуладан кўриниб турибдики, соф фойда ўзгаришига саккизта омил таъсир қилади. Шулардан, тўрттасининг кўпайиши ижобий (сотилган маҳсулот - **Ст**, асосий фаолиятнинг бошқа даромадлари - **Афбд**, молиявий фаолият даромадлари - **Мфд** ва тасодиқий фойда - **Тф**) ва тўрттасининг кўпайиши салбий (сотилган маҳсулот таннари - **Тх**, давр ҳаражатлари - **Дх**, молиявий фаолият ҳаражатлари - **Мфх** ва даромад (фойда) солиғи ва бошқа йиғимлар - **Дсй**) таъсир қилган. Ушбу формула солиқ солиш мақсадида ҳозирги кундаги ҳисобчилигимизга мосдир. Яъни солиқ юқининг регрессив ҳолати учун мос, мамлакатимиз ривожлангани сари ишлаб чиқариш корхоналарига солиқ имтиёзларини берилиши улар фаолиятини рағбатлантириш асоси ҳисобланиб қолади. 2019 йил 1 январидан жисмоний шахсларнинг даромадидан олинадиган солиқлар прогрессив хусусиятга айланди. Яъни ойлик маоши қанчалик катта бўлса, солиқ сўммаси шунчалик кам, аксинча, кам миқдордаги ойлик маошларидан солиқ миқдори катта чиқаётганини кўришимиз мумкин. Шунинг учун якуний молиявий натижаларни аниқлашда фойдаланилган юқоридаги формулани қуйидаги тартибда ўзгартиришни таклиф қилмоқдамиз: **Сф = Ст - Тн + Афбд + Мфд - Мфх + Тф - Дсй - Дх**

Буни юқорида келтирилган мисолимиздан ҳам кўришимиз мумкин. Бунинг учун қуйидаги жадвални тузишни тавсия қилинади (1-жадвалга қаранг).

Бу формула орқали соф фойдани ҳисоб-китоб қилиниши №2-сон “Молиявий натижаларни шакллантириш тўғрисидаги” молиявий ҳисоботда кетма-кетликда бажарилади.

“Gold apple” корхонасининг таҳлил даврида эришган соф фойдаси ўзгаришига таъсир этувчи омилларнинг ҳисоб-китоби (минг сўм)

1-жадвал

Кўрсаткичлар	2013 йилда	2018 йилда	Фарқи (+,-)	Соф фойданинг ўзгаришига омиллар таъсири
Маҳсулот (товар, иш, хизмат) ларни сотишдан соф тушум (Ст)	12325,2	14526,0	+2200,8	+2200,8
Сотилган маҳсулот (товар, иш, хизмат) ларнинг таннархи, яъни саклаш билан боғлиқ ҳаражатлар (Тн)	1693,1	1673,0	-20,1	+20,1
Давр ҳаражатлари (Дх)	1827,7	2088,9	+261,2	-261,2
Асосий фаолиятнинг бошқа даромадлари (Афбд)	85,6	121,9	+36,3	+36,3
Молиявий фаолиятнинг даромадлари (Мфд)	722,8	807,9	+85,1	+85,1
Молиявий фаолият бўйича ҳаражатлар (Мфх)	128,0	147,8	+19,8	-19,8
Фавкулудда (тосодифий) фойда (Тф)	41,4	28,3	-13,1	-13,1
Даромад (фойда) солиғи ва бошқа солиқлар ва йиғимлар (Дсй)	212,1	279,2	+67,1	-67,1
Соф фойда (Сф) (1қ-2қ-3қ+ 4қ+5қ-6қ+7қ-8қ)	9314,1	11295,2	+1981,1	X

Лекин, давр ҳаражатлари хўжалик фаолияти тугагандан кейин қопланиши белгиланган. №3-сонли бухгалтерия ҳисоби миллий стандарти талабларига ҳамда №21-сонли бухгалтерия ҳисоби миллий стандартининг 5-қисм, 9-бўлими “Даромад ва ҳаражатларни” ҳисобини юритиш стандартида “9410 “Сотиш ҳаражатлари”, 9420 “Маъмурий ҳаражатлар” ва 9430 “Бошқа операцион ҳаражатлар” счётида маҳсулотни сотиш бўйича ҳаражатлар, яъни маҳсулотни истеъмолчига етказиб бериш билан боғлиқ, транспорт воситаларига ортиш, маркетинг билан шуғулланувчи ходимлар, бўлимларнинг ҳаражатлари ва бошқалар акс эттирилди. Ҳисобот даврининг охирида 9400 “Давр ҳаражатлари” счёти 9910 “Якуний молиявий натижа” счёти билан боғланган ҳолда ёпилади” деб таъкидланган [12]. Бироқ, давр ҳаражатлари маҳсулот (иш ва хизмат)лар яратилиб, то якуний молиявий фойда аниқлангунга қадар тўпланиб борадиган ҳаражатлардир. Бу ҳаражатлар вужудга келиш даври режалаштирилмайди, яъни бу турдаги ҳаражатлар:

асосий хўжалик фаолияти, молиявий хўжалик фаолияти, инвестицион хўжалик фаолияти, фавқулодда ҳолатларда, умумхўжалик фаолияти (солиққа тортилгунга қадар фойда), тақсимланмаган фойда ва соф фойдани тақсимлаш даврларида ҳам вужудга келиши мумкин. Умумий қилиб айтганда, ушбу турдаги ҳаражатлар календар йили бошлангандан то тугагунга қадар йиғилиб борадиган ҳаражатлардир. Шунинг учун №2-сон “Молиявий натижаларни шакллантириш тартиби тўғрисида”ги молиявий ҳисобот шаклини ўрганаётган шахс учун унинг мазмунини ўрганиш ва ҳисоб-китобларни содир бўлиш жараёни бўйича тассавурини ҳосил қилиш мақсадида қуйидагича ўзгартиришни мақсадга мувофиқ деб топдик [11].

(Бу жадвал $Sф = Cт - Tн - Dх + Aфбд + Mфд - Mфх + Tф - Dсй$ формула учун 2-жадвал келтирилган).

2-жадвал

Кўрсаткичлар номи	Сатр коди	Ўтган йилнинг шу даврида		Ҳисобот даврида	
		даромадлар (фойда)	ҳаражатлар (зарарлар)	Даромадлар (фойда)	Ҳаражатлар (зарарлар)
1	2	3	4	5	6
Маҳсулот (товар, иш ва хизмат)ларни сотишдан соф тушум	010		х		х
Сотилган маҳсулот (товар, иш ва хизмат)ларнинг таннари	020	х		х	
Маҳсулот (товар, иш ва хизмат)ларни сотишнинг ялпи фойдаси (зарари) (сатр. 010 – 020)	030				
Асосий фаолиятнинг бошқа даромадлари	040		х		х
Асосий фаолиятнинг фойдаси (зарари) (сатр. 030 + 040)	050				
Молиявий фаолиятнинг даромадлари(ҳаражатлари), жами (сатр. 070 ± 080 ± 090 ± 100 ± 110), шу жумладан:	060		х		х
Дивидендлар шаклидаги даромадлар (ҳаражатлари)	070				
Фоизлар шаклидаги даромадлар	080				
Молиявий ижарадан даромадлар (ҳаражатлари)	090				
Валюта курси фарқидан даромадлар (ҳаражатлари)	100				
Молиявий фаолиятнинг бошқа даромадлари (ҳаражатлари)	110				
Умумхўжалик фаолиятининг фойдаси	120				

(зарари) (сатр. 050 ±060)				
Фавкуллоддаги фойда ва зарарлар	130			
Фойда солигини тўлагунга қадар фойда (зарар) (сатр. 120 +/- 130-150)	140			
Давр ҳаражатлари, жами (сатр. 151+152+153), шу жумладан:	150	х		х
Сотиш ҳаражатлари	151	х		х
Маъмурий ҳаражатлар	152	х		х
Бошқа операцион ҳаражатлар	153	х		х
Фойда солиғи	160	х		х
Фойдадан бошқа солиқлар ва бошқа мажбурий тўловлар	170	х		х
Ҳисобот даврининг соф фойдаси (зарари) (сатр. 140 – 150 –160-170)	180			

(Бу жадвал $S_f = S_t - T_n + A_{фд} + M_{фд} - M_{фх} + T_{ф} - D_{сй} - D_x$ формула учун 3-жадвал келтирилган).

3-жадвал

Кўрсаткичлар номи	Сатр коди	Ўтган йилнинг шу даврида		Ҳисобот даврида	
		даромадлар (фойда)	ҳаражатлар (зарарлар)	Даромадлар (фойда)	Ҳаражатлар (зарарлар)
1	2	3	4	5	6
Маҳсулот (товар, иш ва хизмат)ларни сотишдан соф тушум	010		х		х
Сотилган маҳсулот (товар, иш ва хизмат)ларнинг таннари	020	х		х	
Маҳсулот (товар, иш ва хизмат)ларни сотишнинг ялпи фойдаси (зарари) (сатр. 010 – 020)	030				
Асосий фаолиятнинг бошқа даромадлари	040		х		х
Асосий фаолиятнинг фойдаси (зарари) (сатр. 030 + 040)	050				
Молиявий фаолиятнинг даромадлари (ҳаражатлари), жами (сатр. 070 ± 080 ± 090 ± 100 ±110), шу жумладан:	060		х		х
Дивидендлар шаклидаги даромадлар (ҳаражатлари)	070				
Фоизлар шаклидаги даромадлар	080				
Молиявий ижарадан даромадлар (ҳаражатлари)	090				
Валюта курси фарқидан даромадлар (ҳаражатлари)	100				
Молиявий фаолиятнинг бошқа даромадлари (ҳаражатлари)	110				
Умумхўжалик фаолиятининг фойдаси (зарари) (сатр. 050 ±060)	120				
Фавкуллоддаги фойда ва зарарлар	130				
Фойда солигини тўлагунга қадар фойда	140				

(зарар) (сатр. 120 +/- 130-140)					
Фойда солиғи	150	х		х	
Фойдадан бошқа солиқлар ва бошқа мажбурий тўловлар	160	х		х	
Давр ҳаражатлари, жами (сатр. 171+172+173), шу жумладан:	170	х		х	
Сотиш ҳаражатлари	171	х		х	
Маъмурий ҳаражатлар	172	х		х	
Бошқа операцион ҳаражатлар	173	х		х	
Ҳисобот даврининг соф фойдаси (зарари) (сатр. 140 – 150 –160-170)	180				

Бундан ташқари, молиявий ҳисоботда айрим сатрларнинг умумлаштирилиши, ҳисобот жадвали тузишда “Ҳисоб сиёсати”да “**эътиборли бўлиш**” принципи юзага келади. Шу муносабат билан ҳисоботнинг молиявий фаолият бўйича ҳаражатлар сатрини даромадлар сатри билан қўшилишини таклиф қилинди. Натижада жадвалнинг қисқаришига эришилади.

1-жадвал маълумотларидан кўриниб турибдики, ҳисобот йилида соф фойда 1981,1 минг сўмга ошган. Бунга 8 та омил таъсир қилган:

1. Маҳсулот (товар, иш, хизмат)ларни сотишдан соф тушумнинг (Ст) ҳисобот йилида +2200,8 минг сўмга (14526,0 - 12325,2) кўпайиши айнан соф фойдани ҳам шу миқдорга кўпайтирган.

2. Сотилган маҳсулот (товар, иш, хизмат) ларнинг таннархи (Тн) -20,1 минг сўмга камайган. Ушбу омил эвазига соф фойда 20,1 минг сўмга (1673,0 - 1693,1) ошган.

3. Мазкур корхонада давр ҳаражатлари (Дх) 261,2 минг сўмга кўпайган. Ушбу ҳаражатларнинг кўпайиши соф фойдани айнан шу суммага камайтирган (2088,9- 1827,7).

4. Асосий фаолиятнинг бошқа даромадлари (Афбд) ҳисобот йилида 36,3 минг сўмга ошган. Ушбу омил эвазига соф фойда 36,3 минг сўмга кўпайган (121,9 -85,6).

5. Корхонада молиявий фаолиятнинг даромадлари (Мфд) 85,1 минг сўмга кўпайганлиги ҳам таҳлил қилинаётган кўрсаткични шу миқдорга оширган (807,9-722,8).

6. Натижа ўзгаришига таъсир қилувчи навбатдаги омил молиявий фаолият бўйича ҳаражатлар (Мфх) бўлиб, ушбу кўрсаткичнинг миқдори ҳисобот даврида 19,8 минг сўмга кўпайган. Ушбу омил эвазига корхонанинг соф фойдаси 19,8 минг сўмга камайган (147,8 -128,0).

7. Корхона ҳисобот йилида фавқулодда (тасодифий) фойда (Тф) олишга эришган. Аммо у ўтган йилга нисбатан 13,1 минг сўмга кам бўлган. Натижада соф ҳам 13,1 минг сўмга камайган (28,3 - 41,4).

8. Соф фойдага таъсир этувчи навбатдаги омил даромад (фойда) солиғи ва бошқа солиқлар ва йиғимлардир (Дсй). Ушбу кўрсаткич таҳлил даврида 67,1 минг кўпайган. Бунинг натижасида соф фойда сўммаси ҳам шу сўммага камайган (279,2-212,1).

Барча омиллар таъсири одатдагидек, натижа ўзгаришининг умумий фарқига тенг бўлиши керак. Буни мазкур мисолда ҳам кўриш мумкин. $2200,8+20,1-261,2+36,3+85,1-19,8-13,1-67,1=+1981,1$ минг сўм.

Ушбу ҳисоб-китоб натижасида корхонанинг молиявий натижаларини кўпайтириш бўйича ички имкониятларни аниқлаш мумкин. Бизнинг тадқиқотларимиздан кўриниб турибдики, бешта ҳолда ички имкониятларимиз мавжуд экан. Буларга қуйидагиларни киритиш мумкин:

- корхонанинг давр ҳаражатлари ҳеч бўлмаганда ўтган йилги ҳажмда қолганда эди, унинг соф фойдаси яна 261,2 минг сўмга ошган бўлар эди;
- молиявий фаолият бўйича ҳаражатлар 19,8 минг сўмга ошмаганда натижа кўрсаткичи ҳам шунча сўммага кўпайган бўлар эди;
- фавқулодда (тасодифий) фойданинг 13,1 минг сўмга камайиши соф фойданинг ҳам шу миқдорда камайишига олиб келган;
- даромад (фойда) солиғи ва бошқа солиқлар ва йиғимларнинг 67,1 минг сўмга ошганлиги соф фойдани ҳам шунча сўмга камайишига олиб келган.

Юқоридаги ҳисобот шаклига эътибор қаратсак, у ерда 8 та молиявий натижани ҳосил қилувчи омиллар акс этганини кўраемиз. Лекин молиявий натижаларни шакллантиришда биз Ўзбекистон Республикаси Молия Вазирлиги томонидан тасдиқланган 25.08.1998 й. Н 43, №3-сонли бухгалтерия

ҳисоби миллий стандарти асосида шакллантиришимиз лозим. Лекин стандартнинг “очиb кўрсатиш” қисмининг 6-бандларида “Давр ҳаражатлари” атамаси киритилмаган. Ўрганиш жараёнида ушбу атама бухгалтерия ҳисоби миллий стандарти (БҲМС)нинг тегишли бандига киритилиши мақсадга мувофиқдир. Шунингдек, молиявий натижалари мунтазам равишда паст бўлиб зарарга ишлаётган корхоналар фаолиятини тўхтатиш масаласида ҳам №3-сонли БҲМС “фаолиятни тўхтатиш” бўлимига фаолиятни тўхтатиш учун тузилган махсус ишчи гуруҳ ва унинг иштирокчилари сонини аниқ кўрсатилиши корхоналардаги айрим тугатиш билан боғлиқ масалаларга ечим топиб берар эди. Худди шунингдек, “Асосий жиддий хатолар” бўлимининг 17.2-бандида “Ўтган йилнинг шу даврига оид маълумотлар ўзгартирилади, агар хатолар арзимайдиган даражада бўлса, улар истисно қилинади” ёзуви бухгалтерия ҳисобини юритиш принципларида мавжуд бўлмаган тушунча деб ҳисоблаймиз, яъни шу банднинг ёзувида олиб ташланиши мақсадга мувофиқ бўлар эди.

Ушбу илмий хулоса ва тавсиялар амалиётда қўлланилса, сотиш билан шуғулланувчи корхоналарда соф фойданинг ошиб бориши билан ички имкониятлар топилади ва уларни ишга солиш бўйича аниқ чора-тадбирларнинг ишлаб чиқилиши мумкин бўлади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ваҳобов А.В., Иброҳимов А.Т, Ишонқулов Н.Ф. Молиявий ва бошқарув таҳлили. – Тошкент: Шарқ, 2005. – 480 б.
2. Ваҳобов А., Иброҳимов А. Молиявий таҳлил. – Тошкент: Шарқ, 2002. – 224 б.
3. Зайцев.Н.Л. Эканомика промышленного предприятия. – Москва: Инфра-М, 2013 г.
4. Очилов И.К., Курбонбоев Ж.Э. Молиявий ҳисоб: ўқув қўлланма. – Тошкент: IQTISOD - MOLIYA, 2007. – 488 б.
5. Пардаев М.Қ. Иқтисодий таҳлил назарияси. – Тошкент: Иқтисодиёт ва ҳуқуқ

дунёси, 2001. – 176 б.

6. Пардаев М.Қ., Абдукаримов И.Т., Исроилов Б.И. Иқтисодий таҳлил: ўқув кўлланма. – Тошкент: Мехнат, 2004. – 488 б.

7. Фатхудинов.Р.А. Инновационный менеджмент. – Москва: ЗАО Бизнес школа «Интел синтез», 1998 г.

8. Юсупов А.Т. Развитие и рахмищение производства товаров народного потребления в Узбекистане. – Ташкент: Мехнат, 2001 г.

9. Хасанов Б., Хошимов А. Бошқарув ҳисоби: дарслик. – Тошкент: IQTISOD - MOLIYA, 2005. – 308 б.

10. Молиявий ҳисобот шакллари ва уларни тўлдириш бўйича қоидаларни тасдиқдаш тўғрисида: Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги 2003 йил 24 октябрда 1290-сон билан рўйхатга олинган Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлигининг 2002 йил 27 декабрдаги 140-сонли буйруғи. www.norma.uz

11. №2-бҳмс Ўзбекистон республикаси молия вазирлиги томонидан тасдиқланган 20.08.1998 й. N 41.

12. №21- бҳмс, бешинчи қисм “Молиявий натижаларнинг шаклланиши ва ишлатилиши, 10-бўлим “даромадлар ва ҳаражатлар” 20.08.1998 й.